

ADAM NADOLNY

Politechnika Poznańska

KONCEPCJA URBANISTYCZNA NOWOCZESNEGO POZNANIA W OKRESIE WCZESNEGO MODERNIZMU

Abstract: Urban Planning Idea of Modern Poznań in Early Modernism Time. The purpose of this paper is to reconstruct the master plan of modern Poznań proposed by a municipal architect, Sylwester Pajzderski, at the end of the 1920s. Because the original text drawn up by the said architect in 1929 included no drawings or graphical designs pertaining thereto, it was resolved to reconstruct such drawings or designs in this paper and to enclose them with respective comments in reference to our present state of knowledge.

Keywords: Green areas, industrial buildings, residential buildings, urban planning of the city of Poznań.

Wstęp

Lata 20. XX w. to w przypadku Poznania etap zmagania się z niedawno zakończoną I wojną światową. Miasto w wyniku działań wojennych nie uległo zniszczeniu. Struktura urbanistyczna, którą Poznań odziedziczył po czasach pruskiego zaboru wydawała się wystarczająca dla rozwoju miasta. Jakkolwiek ponad stuletni okres okupacji był nadal obecny w umysłach i wypowiedziach ówczesnych poznańców. Wszystko, co nosiło znamiona pruskie począwszy od kultury, obyczajów, języka, a skończywszy na architekturze kojarzyło się raczej negatywnie. Z tego faktu wynikały wszystkie działania nowych władz miasta, których celem nadrzędnym była pewnego rodzaju akcja ponownego spolszczenia miasta. Miało to także miejsce w odniesieniu do działań urbanistycznych. Na bazie tak ukształtowanego organizmu miejskiego polscy architekci na początku Sylwester Pajzderski (1876-1953), a następnie Władysław Czarnecki (1895-1983) w latach 20. i 30. XX w. starali się stworzyć nowoczesne miasto, którego głównym przesłaniem miało być słuzenie jego mieszkańcom. Na tym etapie rozważań należy wspomnieć przyczyny oraz skutki powstania nowego miasta u progu XX w.

1. Uwarunkowania historyczno-przestrzenne do rozważań nad miastem nowoczesnym

Kiedy z początkiem XX w. rozebrano system fortyfikacji miasta, przyczyniając się do jego rozkwitu po okresie skrępowania, nie zdawano sobie sprawy w jak negatywnym świetle będą odbierane te działania po 1918 r. Mimo przyłączenia do miasta nowych dzielnic Wildy, Łazarza i Jeżyc, Sołacza i Winiar miasto cierpiało na pewnego rodzaju dysfunkcję przestrzenną. Niemieccy architekci i urbaniści z Josephem Stübbenem (1845-1936) na czele zaplanowali rozwój miasta skierowany podobnie, jak miało to miejsce na początku XIX w. w kierunku zachodnim.

W 1903 r. J. Stübben opracował plan strefowy rozszerzenia miasta, zmodyfikowany następnie w 1914 r. Stał się on podwaliną rozwoju nowoczesnego Poznania. Zaproponowany przez niego rozwój miasta skierowany był na silną intensyfikację zabudowy mieszkaniowej na terenie Wildy, Łazarza i Jeżyc. Nowo przyłączone wsie, które stały się dzielnicami Poznania bardzo szybko zabudowywano nowymi obiektami przede wszystkim o charakterze mieszkaniowym. Wprowadzenie zasady klas budowlanych miało zapewnić kreowanie zabudowy mieszkaniowej na omawianym obszarze z uwzględnieniem zróżnicowania liczby kondygnacji, wysokości zabudowy, nachylenia połączy dachowych oraz usytuowania budynków na działkach. Ta struktura przestrzenna stała się podstawą do stworzenia układu urbanistycznego, który z niewielkimi modyfikacjami funkcjonuje do dzisiaj. Ukształtowanie siatki urbanistycznej pozwoliło tworzyć zwarte kwartały, które składały się z pojedynczych obiektów usytuowanych na działkach budowlanych. Całościowa kompozycja kwartału była wynikiem procesu wznoszenia budynków mieszkaniowych wielorodzinnych na zasadzie uzupełnienia.

Z chwilą odzyskania niepodległości w 1918 r. Poznań wszedł w nowy etap rozwoju przestrzennego. Podjęto działania mające na celu dalsze scalanie miasta w jedną całość. Uzupełniano zabudową powstałe na początku XX w. nowe dzielnice oraz planowano rozwój miasta bardziej równomierny. W 1925 r. dokonano przyłączenia po wschodniej stronie miasta nowych jednostek osadniczych: Rataj, Starołąki Małej i Komandorii, północnych Winiar i Naramowic, a także południowej części Dębca.

2. Sytuacja przestrzenna miasta Poznania w początku lat 20. XX w.

Początek lat 20. XX w. to w przypadku Poznania działalność urbanistyczna związana z osobą Sylwestra Pajzderskiego. Jako jeden z nielicznych architektów w mieście posiadający doświadczenie w projektowaniu urbanistycznym [Kodym-Kozaczko 2009: 40] stał się pewnego rodzaju prekursorem nowej koncepcji rozwoju nowożytnego Poznania, która następnie była kontynuowana w innym zakresie i formie przez Władysława Czerneckiego.

W rozdziale *Księgi Pamiątkowej Miasta Poznania* wydanej z okazji Powszechnej Wystawy Krajowej w Poznaniu w 1929 r. [Pajzderski 1929: 507] przedstawił odautorską wizję kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta. Różniła się ona w zasadniczy sposób od wizji miasta J. Stübgena z początku XX w., którą S. Pajzderski krytykował w następujący sposób *Zabudowa miasta szła za czasów przedwojennych po linii najmniejszego oporu bez jakichkolwiek ograniczeń pod, względem wznoszenia budowli fabrycznych w dzielnicach mieszkaniowych w kierunku zachodnim i południowym miasta, zaniedbując zupełnie dzielnice wschodnie miasta: Chwaliszewo, Śródkę i Miasteczko. Pozostawiono nawet w śródmieściu parcele, które nastręczały jakiegokolwiek trudności pod względem zakładania fundamentów niezabudowane. Na tych parcelach powstały w ostatnich 2 latach wzgl. powstają budynki miejskie* [Pajzderski 1929: 507].

3. Budownictwo mieszkaniowe Poznania według koncepcji Sylwestra Pajzderskiego

W kwestii zabudowy mieszkaniowej S. Pajzderski w swoim referacie postulował stworzenie nowych zespołów mieszkaniowych nazywanych przez niego zabudową otwartą. Ich lokalizacja była planowana po stronie południowej i zachodniej dzielnic Jeżyce i Św. Łazarz (obecnie Łazarz). Posunięcie takie miało w myśl intencji autora pozwolić na rozluźnienie zwartej zabudowy wzmiankowanych dzielnic. Niewątpliwie działanie takie mogło wynikać z rosnącego zapotrzebowania mieszkańców miasta na samodzielne budynki mieszkalne, ale także było niewątpliwie pokłosiem idei miasta-ogrodu Ebeneza Howarda (1850-1928).

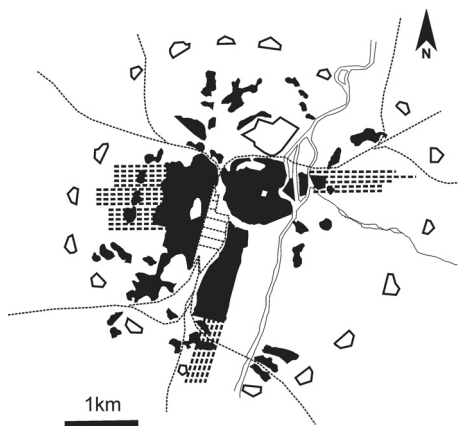
Opracowany w 1926 r. w Wydziale Rozbudowy projekt ordynacji budowlanej dla miasta Poznania przewidywał zmniejszenie intensywności zabudowy w mieście z przyczyn zdrowotnych. Koncepcja ta miała na celu jednoznacznie rozgraniczenie terenów o różnych funkcjach, mieszkaniowych i przemysłowych. Należy domniemywać, że proponowane zapisy miały na celu pewnego rodzaju odcięcie się o niemieckich zapatrywań na kształtowanie zabudowy Poznania. We wspomniany już dokumencie [Pajzderski 1929: 507-511] wielokrotnie ubolewał nad przemieszaniem funkcji mieszkalnej i przemysłowej w ramach jednego kwartału nie mówiąc już o poszczególnych dzielnicach.

Zapatrywanie architektów miasta Poznania na kwestie mieszkaniowe w proponowanej ordynacji budowlanej pokrywały się z zapisami zaproponowanymi w oficjalnych dokumentach, przede wszystkim w *Rozporządzeniu Prezydenta Rzeczypospolitej z 16 lutego 1928 r. o prawie budowlanem i zabudowaniu osiedli*. W dokumencie tym w art. 16 pojawiły się następujące zalecenia dotyczące strefowania miasta, któremu miały towarzyszyć jednocześnie zapisy odnoszące się do kwestii procentowego zainwestowania struktury przestrzennej miasta. *Gęstość zabudowania powinna*

być unormowana stosownie do przeznaczenia nowych lub charakteru istniejących dzielnic (dzielnice handlowe, przemysłowe, mieszkaniowe). Dla poszczególnych stref i dzielnic, ulic lub dróg, powinny być ustanowione: a) odległość budynków od ulic, granic i innych budynków, b) wysokość budynków, c) wymiary niezabudowanej powierzchni na działkach budowlanych.

W ramach propagowanej przez Pajzderskiego koncepcji rozwoju miasta centrycznego, proponował on działania urbanizacyjne po wschodniej, południowej i zachodniej części miasta. Ich wynikiem miało być stworzenie zespołów osiedli mieszkaniowych, których zadaniem miało być dopełnienie struktury przestrzennej miasta. W celu osiągnięcia zakładanego planu po stronie południowej miasta miało powstać osiedle mieszkaniowe przy ul. Dębieckiej składające się z 213 parceli budowlanych. Po stronie wschodniej przy ul. Warszawskiej składające się z 242 parceli budowlanych i od strony zachodniej przy ul. Szamarzewskiego składające się z 300 parceli. To ostatnie osiedle miało zostać przeznaczone dla pracowników tramwajowych (ryc. 1).

Koncepcja przestrzenna planowanych osiedli opierała się na stworzeniu prostych założeń urbanistycznych, parcele budowlane ustawione pod kątem, monotony układ powtarzanych kwartałów zabudowy jednorodzinnej, Odmiennym przypadkiem jest plan osiedla Warszawskiego autorstwa samego Pajzderskiego. W wyniku podjętych działań pod koniec lat 20. XX w. przy szosie warszawskiej ok. 1927 r. powstało nowe założenie przestrzenne o charakterze willowym – Osiedle Warszawskie, było ono próbą zainteresowania poznaniaków mieszkaniem po wschodniej stronie miasta. Koncepcja osiedla opierała się na stworzeniu symetrycznego układu urbanistycznego. Centralnym elementem kompozycji był plac zlokalizowany od strony ul. Warszawskiej, od którego architekt zaprojektował wachlarzowo rozchodzące się

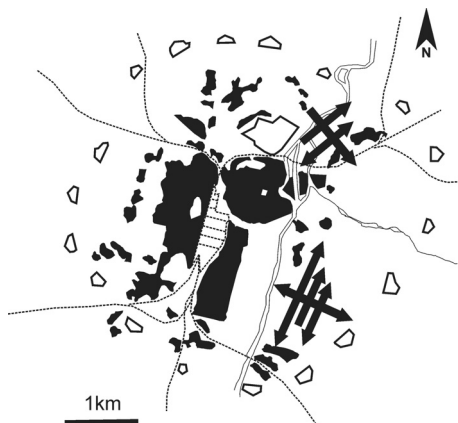
Ryc. 1. Koncepcja kształtowania zabudowy mieszkaniowej Poznania według Pajzderskiego. Fragmenty miasta przeznaczone pod budownictwo mieszkaniowe zostały zaznaczone czarną przerywaną linią

Źródło: Opracowanie graficzne i koncepcja merytoryczna Autor (ryc. 1-3).

ulice [Grzeszczuk-Brendel 2010: 271]. Do nich natomiast dochodziły ulice boczne usytuowane równoległe do linii rozgraniczającej ul. Warszawskiej.

4. Idea lokalizacji przemysłu według koncepcji S. Pajzderskiego

Nowoczesne miasto w myśl koncepcji Pajzderskiego miało posiadać jednoznacznie zdefiniowany podział na strefy funkcjonalne i czytelne rozgraniczenie pomiędzy terenami przemysłowymi i mieszkalnymi. W tym przypadku zabudowa przemysłowa, która po czasach zaborów była lokalizowana w różnych częściach miasta, miała być umieszczona przede wszystkim w części północnej i wschodniej. W północnej części miasta przeznaczono dla niej tereny położone w okolicach Tamy Garbarskiej i linii kolejowej Poznań-Zbąszyń. Wschodnia część miasta miała posiadać tereny przemysłowe umieszczone na zachód od szosy Poznań – Starołęka. Wyłączone spod zabudowy przemysłowej miały być tereny Miasteczka, Śródki i Chwaliszewa. Umieszczenie zabudowy przemysłowej w tym obszarze miasta podyktowane było w myśl koncepcji Pajzderskiego względami utylitarnymi przede wszystkim dobrych połączeń kolejowych i wodnych. Strefowanie dzielnic przemysłowych w tych częściach miasta podyktowane było także warunkami geograficznymi. Ważnym czynnikiem, który brał pod uwagę architekt były kierunki wiatrów wiejących w mieście, południowe i północno-zachodnie. Jak sam wzmiankował w opisie do planu chodziło mu o uniknięcie „zaśmiecenia miasta” [Pajzderski 1929: 508] przez dymy i wyziewy z zakładów przemysłowych. Można ten sposób myślenia uznać za bardzo ekologiczny jak na ówczesne warunki i stan badań nad środowiskiem naturalnym i komfortem mieszkania w mieście (ryc. 2).

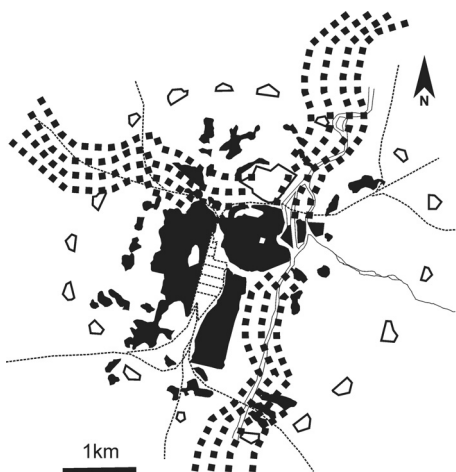
Ryc. 2. Koncepcja kształtowania terenów przemysłowych Poznania według idei Pajzderskiego. Obszary miasta przeznaczone pod rozwój przemysłu zostały zaznaczone czarnymi strzałkami

5. Koncepcja terenów zielonych według S. Pajzderskiego

Kiedy w 1925 r. Le Corbusier prezentował Plan Voisin odniósł się w nim także do obszarów zielonych w ramach struktury miasta. Tereny zielone odgrywały bardzo ważną rolę w projekcie, były pewnego rodzaju katalizatorem między komunikacją, przestrzeniami publicznymi i budynkami mieszkalnymi. Miały stanowić element „serca” układu z silnym powiązaniem w odniesieniu do istniejących obszarów zielonych na obrzeżach miasta.

W myśl koncepcji Pajzderskiego rzeka Warta, podobne jak miało to miejsce w późniejszych projektach Czarneckiego miała być głównym „wentylatorem miasta” [Pajzderski 1929: 508]. Wzdłuż południowych brzegów rzeki planowano stworzenie terenów rekreacyjnych; zakładano tam budowę stadionu, placów zabaw i ćwiczeń. Elementem dopełnienia struktury miały być ogródki działkowe i parki miejskie, które miały łączyć się z lasami miejskimi na Dębinie na wysokości Starołęki (ryc. 3).

Adekwatnie do południowego pasa zieleni Pajzderski przewidywał stworzenia pasa północnego, który miał rozpoczynać się na wysokości Cytadeli (na północnych stokach cytadeli planowano stworzenie placów ćwiczeń sportowych) i podążać w kierunku Naramowic. Trzecim ramieniem systemu zieleni miało być pasmo tworzone na podstawie cmentarza Marii Magdaleny, Parku Sołackiego, projektowanego ogrodu dendrologicznego terenów zielonych na Golęcinie. Tak kreowana struktura zieleni miała podążać w kierunku terenów leśnych w okolicach Kiekrza. Dopełnieniem systemu zieleni miało być także wykorzystanie terenów cmentarzy położonych na dawnych stokach wałów fortecznych na parki publiczne.

Ryc. 3. Koncepcja kształtowania terenów zielonych Poznania według idei Pajzderskiego. Obszary miasta przeznaczone pod rozwój zieleni zostały zaznaczone czarnymi kropkami

Podsumowanie

Dopełnieniem tematów mieszkaniowych, przemysłowych i terenów zielonych w myśl koncepcji Pajzderskiego było również ukazanie zagadnień związanych z budową nowych tras komunikacyjnych, a także projektów regulacji rzeki Warty. Prezentowana w tym opracowaniu koncepcja rozwoju nowożytnego miasta autorstwa Pajzderskiego z końca lat 20. XX w. była odzwierciedleniem ówczesnych zapotrzebowań miasta. Nie była tak rewolucyjna, jak późniejsza działalność Czarneckiego w planie ogólnym miasta Poznania z 1934 r. Niemniej jednak nosiła znamiona wiedzy i praktyki urbanistycznej. Biorąc pod uwagę sytuację przestrzenną miasta oraz uwarunkowania prawne była pewnego rodzaju kontynuacją procesu kreowania nowego wizerunku miasta, jaki ukształtował się na początku XX w. Należy mieć na uwadze to, że z punktu widzenia architekta-urbanisty jest ona ciekawym przypadkiem dokumentującym nowoczesną myśl urbanistyczną na obszarze Polski. Koncepcja Pajzderskiego oraz jego działalność projektowa (Osiedle Warszawskie) stała się w pewnym sensie podwaliną do stworzenia nowych ram dla urbanizacji miasta m.in. po wschodniej stronie rzeki Warty. Jak pisał Czarnecki [1949: 139] *przyszłość Poznania leży na prawym brzegu Warty*.

Literatura

- Czarnecki W., 1949, *Przyszłość Poznania leży na prawym brzegu Warty*. Kronika Miasta Poznania, nr 2/3, Poznań.
- Grzeszczuk-Brendel H., 2010, *Wyspa osadnicza na prawym brzegu Warty. Dzieje i architektura Osiedla Warszawskiego*, [w:] *Od Komdorii do Antoninka*. Kronika Miasta Poznania, Poznań.
- Kodym-Kozaczko G., 2009, *Warszawa w Poznaniu. Warszawskie inspiracje w planowaniu urbanistycznym Poznania w latach 30-tych XX wieku*. Kwartalnik Architektury i Urbanistyki, 4.
- Nadolny A., 2009, *Christopher Alexandra poszukiwanie tożsamości miejsca na przykładzie Poznania, Krakowa i Warszawy w XIX i XX wieku*, [w:] *Fenomen Genius Loci. Tożsamość miejsca w kontekście historycznym i współczesnym*. Muzeum Pałac w Wilanowie, Instytut Historii Sztuki Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Warszawa.
- Nadolny A., 2010, *Zabudowa mieszkaniowa o charakterze uzupełniającym z lat 1945-1968 w Poznaniu. Wybrane aspekty zagadnienia*. Wyd. Politechniki Poznańskiej, Poznań.
- Pajzderski S., 1929, *Rozbudowa miasta Poznania*, [w:] *Księga Pamiątkowa miasta Poznania: dziesięć lat pracy polskiego Zarządu Stołecznego Miasta Poznania*, Z. Zaleski (red.). Magistrat Stołecznego Miasta Poznania, Zakłady Graficzne Drukarni Św. Wojciecha, Poznań.